

МА Јована Анђелковић, историчар
andjelkovicjovana@gmail.com

Оригиналан научан рад
Примљен 15.09.2016
Прихваћен 29.10.2016

Географија патње – дискурс простора у колекцији писама Јована Мавропода

Апстракт: Овај рад представља анализу директно и индиректно изражених просторних референци у епистографском корпусу једанаестовековног византијског интелектуалца и митрополита Јована Мавропода. Будући да је колекцију од 77 писама средно, нумерисао и стилски преобликовао сам аутор писама, његов одабир топонима, географских одредница и описи простора увршћени у збирку, сугеришу неколико вредних информација: на који начин Мавропод перципира простор на коме борави, на који начин феномен цариградизације утиче на његову каријеру, како се (и где) идентификује са својом домовином и на који начин преплиће телесно и духовно путовање.

Кључне речи: Јован Мавропод, епистографија, простор, географија, литерарна анализа, једанаести век, центар и периферија, друштвено позиционирање

Начин на који је посматрано време између смрти цара Василија II (1025) и почетка владавине династије Комнина (1081) прошло је у савременој византологiji кроз више апологетских фаза како би се коначно одвојило од слике деградирајуће увертире у манцикертску катастрофу (1071) и како би му се признале икакве позитивне специфичности.¹ Након веома плодноне, а сада

¹ Још је давне 1950. Године, након објављивања синтезе Георгија Острогорског, Џоан Хаси написала рад у одбрану једанаестог века, позивајући на један другачији приступ: Hussey, Joan, *The Byzantine Empire in the Eleventh Century: Some Different Interpretations*, Transactions of the Royal Historical Society Vol. 32 (1950), pp. 71–85. Но, и дуго после тога је историографија наставила директно да преузима понеке проблематичне карактеризације једанаестовековних хронографа (у студији В. Тредголда поглавље о Константину Мономаху насловљено је „Лењост Константина“

већ вишедеценијске научне продукције, ова епоха је означена као време разноврсних друштвено-политичких промена. Честа смењивања царева носила су са собом простор за учестале смене у администрацији, па је ова појава, паралелно са феноменом *цариградизације* и високим степеном социјалне мобилности, стварала један дубље издиференциран круг људи окупљених око палате.² Са процесом демократизације царства (од отварања сената грађанима који нису припадници аристократије, до запажене улоге коју урбане масе престонице имају у појединим преломним политичким борбама као што су смена Михаила V и екскомуникација кардинала Хумберта)³ образовање и лична способност постају легитимније мерило за позиционирање на друштвеној лествици. Џоан Хаси, иако прилично усамљена у својој тврдњи, изнела је половином двадесетог столећа тезу о Јовану Мавроподу као најрепрезентативнијем представнику свога времена – пошто је дошао из Пафлагоније у Цариград како би се образовао, наставио је своју каријеру као учитељ и ретор, стварао и радио за Григорија Пафлагонца и цара Константина IX Мономаха, да би након тога био постављен за митрополита Евхаите.⁴ Све је ово било могуће постићи искључиво из престонице. У том смислу приповест о простору и промени простора (односно путовању) у Мавроподовом корпусу писама није само резултат стилског израза једног византијског аутора, већ и приказ његовог односа према сопственој позицији у различитим друштвеним круговима.

Када је реч о анализи ауторске организационе структуре једног средњовековног књижевног дела, те о различитој интерпретацији одређених специфичности из текста, истраживачи се суочавају са низом препрека. Одговарање на питање зашто и како је одређена мисао изражена, лако може постати сасвим безначајно разматрање ако рукопису недостаје близак део текста, или ако је ауторство, па самим тим и контекст настанка, икако спорно. Чак и када није, лексичке нијансе су неретко биле последица позније преписивачке традиције.⁵

Traedgold, Warren, *A history of Byzantine state and society*, Stanford 1997, pp. 590–598). Значајан преокрет у интерпретацији историје овог времена направиле су студије Александра Каждана и Ен Епстин, и Мајкла Анголда 1985. године – Angold, Michael, *The Byzantine empire, 1025–1081, a political history*, London-New York 1997², Kazhdan, Alexander, Epstein, Ann, *Change in Byzantine culture in the eleventh and twelfth centuries*, Berkley-Los Angeles-London 1990².

² Haldon, John, „Social élites, wealth and power“, in: *A social history of Byzantium* (ed. Haldon, John), Oxford 2009, pp. 168–212, 177, 184. (у даљем тексту: Haldon, J., „Social élites, wealth...“); О *цариградизацији* аристократије у XI веку Kazhdan, Alexander, Epstein, Ann, *Change in Byzantine culture in the eleventh and twelfth centuries*, Berkley-Los Angeles-London 1990², p. 65.

³ Herrin, Judith, *Byzantium – the surprising life of a medieval empire*, London 2008, p. 226.

⁴ Hussey, Joan, „The Byzantine Empire in the Eleventh Century: Some Different Interpretations“, *Transactions of the Royal Historical Society*, 32, 1950, pp. 71–85, 84–85.

⁵ Riehle, Alexander, „Epistolography as Autobiography: Remarks on the Letter-Collections of Nikephoros Choumnos“, *ПАРЕКВОЛАИ*, 2, 2012, pp. 1–22, 8. (У даљем тексту Riehle, A., „Epistolography as Autobiography...“)

Троделна збирка Јована Мавропода резултат је директног пишевог уређивања – представља, дакле, јединствену целину, имуну на изнете проблеме и изузетно погодну за структуралну и лингвистичку анализу. За *Vaticanus Graecus 676*, недавно је палеографском анализом утврђено да представља оригинални препис направљен на основу аутографа⁶ и то пажљиво састављен, организован и коригован под надзором његовог творца. У предговору целој колекцији епиграма, писама и говора, *πρόγραμμα εἰς τὴν ὅλην βίβλον*, аутор рад посвећује *пријатељима учења*, уз жељу да се најприкладније представи свим читаоцима.⁷ Као нека врста поговора, на крају књиге нашло се неколико редова исписаних руком Мавроподовог секретара Исаије: *[ова књига је] ризница многих животних лекција; и водич у новим, мудрим поступцима*.⁸ О количини труда и пажње уложених у састављање и кориговање овог корпуса сведочи чињеница да је на сваком листу поезије тачно 24 стиха, никада више нити мање, пунктуација не изостаје нигде, а писар је готово све редове растезао тако да буду идентичне дужине.⁹ Сва писма, говори и епиграми имају уредну и прецизну нумерацију.

Епистографска колекција ове „тротомне“ збирке изгледа да је, као целина, имала највећег успеха. Поједини епиграми и говори сачувани су изван оригиналних Мавроподових изабраних дела, али само су опстала писма два пута преписана као колекција – у претходно поменутом *Vat. Gr. 676* из XI века, и у рукопису из раног XIV века (*cod. Atheniensis* B. N. 2429). Генерално, искључујући ауторе чија су писма формирала каноне епистографије, изузетно је мали број колекција које су сачуване у више од једног рукописа.¹⁰

Приликом избора метода за проучавање епистографије, корисно је осврнути се на улогу и значај писама у византијској литерарној традицији – као посебног дела које настаје у специфичном тренутку и месту, за потребе комуникације, писане директно, односно у првом лицу¹¹ – или као целине, корпуса

⁶ Bianconi, Daniele, „Piccolo assaggio di abbondante fragranza. Giovanni Mauropode e il Vat. gr. 676“, *JÖB*, 61, 2011, pp. 89–103. Bernard, Floris, *Writing and reading Byzantine secular poetry 1025–1081*, Oxford 2014, pp. 129–131. (У даљем тексту: Bernard, F., *Writing and reading Byzantine...*)

⁷ *Iohannis Euchaitorum metropolitae quae in codice Vaticano Graeco 676 supersunt*, eds. Bollig, Iohannes/de Lagarde, Paulus, Gottingae 1882, epigram 1. (У даљем тексту: *Iohannis Euchaitorum metropolitae*, према нумерацији епиграма).

⁸ *Ibid*, стр. IV. На неки начин, Исаијин коментар (који се налази на одвојеној фолији убаченој на крају рукописа) представља одговор на Мавроподове страхове изнесене у уводном коментару у вези са популарношћу и будућом читаношћу његових дела, и тиме заокружује једну мисаону целину.

⁹ Bernard, F., *Writing and reading Byzantine...*, p. 76–78.

¹⁰ Papaioannou, Stratis, “Fragile literature: Byzantine letter-collections and the case of Michael Psellos”, in: *La face cachée de la littérature byzantine. Le texte entat que message immédiat*, ed. P. Odorico, pp. 289–328, 291. (У даљем тексту: Papaioannou, S., “Fragile literature...”)

¹¹ Papaioannou, Stratis, “Letter-writing”, in: *The Byzantine world*, ed. P. Stephenson, London-New York 2010, pp. 188–199, 188.

који ако га је приредио и склопио аутор, добија своју нову функцију у облику извесног мозаика писама.¹² У првом случају аутор и читалац добијају одређене информације о *тренутној* стварности (или ауторовој емотивној апстракцији према њој), а у другом сама намера за приређивањем одаје жељу за чувањем и преношењем изреченог, па је стога његова сврха у некаквој *трајности*. Ако претпоставимо (односно изаберемо да претпоставимо, често у недостатку поузданијег начина провере) да писма нису плод имагинације¹³ и да је у њима рефлектована икаква тренутна ауторова стварност, намеће се двостепена анализа: појединачних писама у складу са временским, просторним, политичким и социјалним контекстом, и њихове целовите структуре, међусобног односа и заједничких особина.

Византија није имала богату теоретску традицију о епистографији,¹⁴ нити је умеће писања писама било у школском курикулуму, али је и поред тога писмо било једно од најзаступљенијих форми.¹⁵ Од IX века готово све колекције писама везују се за један центар, Цариград (за разлику од рановизантијских, распрострањених по источном Медитерану), а од X века епистографија, посебно епистографске збирке, постају све заступљенија. Једанаести век и интензивна интелектуална делатност у престоници оставили су иза себе богате колекције писама, захваљујући којима умногоме можемо да реконструишемо социјалне мреже тадашње учене и дворске елите.¹⁶ Писмо је служило као политички акт (посредно или, чешће, непосредно, без много података и детаља)

¹² Agapitos, A. Panagiotis, "Literary criticism", in: *The Oxford handbook for Byzantine studies*, eds. Jeffreys, Elizabeth; Haldon, John; Cormac, Robin, New York 2008, pp. 77–86, 78.

¹³ Случај фиктивних писама и епистоларног романа није немогућ, али јесте изузетно редак и специфичан. Ипак, с обзиром на такву могућност, опрез приликом потраге за адресатима неадресованих писама, те екстраховање конкретних историјских података ни у једном тренутку не сме бити занемарен. Mullett, Margaret, *Theophylact of Ochrid, Reading the Letters of a Byzantine Archbishop*, Birmingham 1997, pp. 280–281. (У даљем тексту: Mullett, M., *Theophylact of Ochrid...*)

¹⁴ Нису постојали приручници за писање писама какви су постојали за говоре.

¹⁵ Mullett, Margaret, "Epistolography", in: *The Oxford handbook in Byzantine studies*, eds. Jeffreys, Elizabeth; Haldon, John; Cormac, Robin, New York 2008, pp. 82–89.

¹⁶ Поред тога, у исто време и Запад бележи пораст броја писама, чији се узроци подједнако могу наћи у литерарном и интелектуалном развоју, те у све већој распрострањености администрације. Constable, Giles, "Dictators and Diplomats in the Eleventh and Twelfth Centuries: Medieval Epistolography and the Birth of Modern Bureaucracy", *Dumbarton Oaks Papers*, 46, 1992, pp. 37–46, 37. У овом случају, терминологија посебно препознаје *ars dictamini i ars arengandi*, а о процесу и циркулацији писама имамо врло детаљне податке (док у Византији ни не постоји било какав званични поштански систем Littlewood, R. Anthony, "An 'Icon of the soul': the byzantine letter", *Visible language* X, 1976, pp. 197–226, 199 (у даљем тексту: Littlewood, R. A., "An 'Icon of the soul' ..."). Временска корелација ових епистографских промена занимљива је промена коју, с једне стране, морамо узети са резервом (административни или литерарни развој у Византији није формиран литерарним или административним развојем држава западне Европе), али чињеница да писмо јесте медијатор два света и да су пракса и форма латинских, односно грчких писама оно у шта су обе стране имале непрестан увид, могла би бити вредна помена у овом контексту.

и као средство социјалног котирања и истицања. Тим путем аутор се директно везивао за адресата, пропорционално свом образовању, књижевним изразом градио мотив њиховог пријатељства који је готово неизоставна идеолошка основа епистографије. Круг људи који је читао (или слушао)¹⁷ писма својих савременика, или аутора из блиске прошлости, био је мали и у том контексту функција писама је у социјалној презентацији, за разлику од колекција писама – вида ауторове личне репрезентације.

Епистографске колекције, с друге стране, представљају целину која се својим специфичностима и аранжманом знатно разликује од појединачног писма – њене основне формативне јединице – посебно ако је у питању тенденциозно организована збирка, а не резултат сакупљачке делатности ђака или неког ауторовог поштоваоца.¹⁸ Процес кроз који су писма пролазила од првих записаних скица, преко стилистичке адаптације, па до јавног извођења и коначно уклапања у колекцију, био је дуг. Да би такав књижевни састав био презентан и спреман за читање у *театронима*, морао је проћи извесну обраду, различиту од оне која је примењивана приликом састављања колекције.¹⁹ Приликом креирања колекције редиговање је водило ка деконкретизацији појединачних писама. Избацивана су сва „непотребна“ имена и географске одреднице, а језик је подизан на виши регистар.²⁰ Аутор је могао убацивати и фиктивна писма, док су реалним понекад додаване завршне реченице у којима се аутор обраћа читаоцима.²¹ Контекст који је стваран таквом компилацијом подређен је већој целини и стога су се понека писма, са иначе блиским датумом настанка, растурила по колекцији.²² Формирани и утврђени редослед су, потом, преписивачи врло ревносно следи-

¹⁷ О чувању и бележењу писама у књиге, показивању колегама и ученицима, циркулацији у оквиру групе, јавним читањима на скуповима и средству за истицање пријатељских веза – Littlewood, R. A., “An ‘Icon of the soul’...”, p. 203.

¹⁸ Приликом анализе кратког корпуса познатог западног интелектуалца Пјера Абелара и његове велике љубави Елоизе, Вим Вербал је приметио да се значење које писма имају, пошто се уклопе у смислену целину, вишеструко мења и да у том случају пред истраживачем стоји аутономни текст чија је порука често врло различита од индивидуалних информација саопштених у појединачним текстовима. Verbaal, Wim, “Epistolary voices and the fiction of history”, in: *Medieval Letters: Between Fiction and Document*, eds. Høgel, Christian; Bartoli, Elisabetta, Turnhout: Brepols 2015, pp. 9–31, 13.

¹⁹ Riehle, A., “Epistolography as Autobiography...”, p. 2.

²⁰ Riehle, A., “Epistolography as Autobiography...”, pp. 2–3.

²¹ Посебно је занимљив и за ову епистографску епоху индикативан, пример писма Теодора Дафнопата упућеног Григорију Назијанском (уочи преноса његових моштију), у коме га позива да напусти своју кућу у Кападокији и дође у Цариград. *Théodore Daphnopatès correspondance*, ed. et trans. Darrouzès, Jean; Westernik, G. Leendert, Paris 1978, pp. 142–144. Иако је адресат овог писма фиктиван, сасвим измишљена писма са потпуно измишљеним адресатима врло су ретка у средњовизантијском периоду Mullett, M., *Theophylact of Ochrid...*, pp. 280–281.

²² У случају колекције Нићифора Хумна, утврђено је да су писма 4, 40 и 41 временски врло блиска, али су раздвојена и повезана са другим писмима. Riehle, A., “Epistolography as

ли, па већина збирки које су сачуване у неколико рукописа углавном имитира оригинални распоред.

И поред тежње ка деконкретизацији и избацивању имена, имена адресата су обично остајала нетакнута. Колекција Јована Мавропода неуобичајено је доследна уређивачкој тежњи која подразумева брисање конкретних података – у 77 писама поменута су свега четири имена адресата (Григорије, Константин, Јован и Михаило), а од конкретних топонима провукли су се једино Цариград, Пафлагонија, Букеларион и Клаудиопољ.²³ Директне временске одреднице у потпуности су избачене и с обзиром на количину и природу биографских информација које су нам доступне, успостављање било какве до сасвим оквирне хронологије писама, представља изазов.²⁴ Онолико колико време, место и начин настанка пружају невероватне могућности за анализирање овог дела, толико његов деконкретизовани карактер ствара улогу контратеже истраживачу.

Како реална писма морају садржати елементе стварног времена и простора у коме су настала пошто преносе поруку о њима некоме ко у такву стварност нема увид, макар и индиректно, читалац може добити значајне информације о околностима у којима се аутор налазио. Једнако, ако прихватимо да писма нису реална, да су плод фикције и литерарно дело, и даље добијамо некакву информацију о околини и времену – директно, то је простор који је аутор желео да прикаже, индиректно, то је она стварност која је обликовала његово расположење, размишљања и мотивацију. Приликом тражења потенцијалне границе реалности и фикције у делу, можемо се водити аргументом публице. Јован Мавропод је с разлогом саставио писма и пружио изабране информације. Морао је имати у свести узак круг људи који би били потенцијални читаоци. Тај круг не само што није могао бити у апсолутном мраку о овом митрополиту и интелектуалцу, већ су му били доступни и други документи и писма као средство провере података. Писма су често била веома јавна ствар, стога одређене чињенице, попут речи упућених патријарху и цару или података о рукоположењу, тешко могу бити измишљене. На овом прилично базичном нивоу можемо поставити

Autobiography...”, p. 10; Писма Теофилакта Охридског такође повремено имају растурене хронолошке низове Mullett, M., *Theophylact of Ochrid...*, p. 84.

²³ Григорију *The letters of Ioannes Mauroπους metropolitan of Euchaita*, ed. And trans. Karpozilos, Apostolos, Thessalonike 1990, ep. 17, 18 (у даљем тексту, када су писма у питању, све референце су према нумерацији Карпозилоса, наведени скраћеницом *Ep.* па број писма. Уколико је у питању предговор или коментар: Karpozilos, A., *The letters of Ioannes Mauroπους...*, према пагинацији); Константину *ep.* 23, 51, Јовану *ep.* 29, 57, 61, Михаилу *ep.* 49; Пафлагонија *ep.* 6, 9, 11, 75; Букелариј *ep.* 11; Клаудиопољ *ep.* 6; Цариград *ep.* 43, 63, 65, 69. Етноним *Маријандени* се користи да упути на простор, уместо правога топонима, у писму 9.

²⁴ Када се упореди говор 178 који постоји и ван *Vat. Gr. 676*, у рукопису из XIII века (*Vat. Reg. gr. 15*), можемо врло јасно да уочимо корекције које су направљене због уклапања у збирку Bernard, F., *Writing and reading Byzantine...*, p. 132.

границу стварно–фиктивно и, сходно томе, упустити се у даља размишљања о реалности, оној „византијској“ и посебној, Мавроподовој.²⁵

Забележене географске и етнографске одреднице

Географске и топографске одреднице врло се пажљиво провлаче кроз збирку. Заправо, најчешће их можемо обележити као *просторне* будући да нам говоре о даљини или близини аутора и кореспондента (било као топос еписто-логографије или намерна опаска), преко којих у одређеним случајевима можемо говорити о индиректним географским алузијама аутора. Најлакше за уочавање и категорисање су конкретне топографске референце. Неколико је поменутих античких и библијских места, од којих ниједно није у склопу простора на коме се Мавропод у том тренутку налазио. Тако, на пример, у свом „епистологографском часу“ Григорију, његов учитељ посвећује један сегмент анализи библијске географије и исправности назива Витаније у Светом писму, скрећући пажњу на неспретне грешке брзоплетих преписивача. Стога он прави разлику између Витабаре (коју сматра исправним бележењем) и Витаније,²⁶ јер је прво насеље у близини Јерусалима, док се друго везује за простор преко Јордана. Кад је библијска топографија у питању, за обликовање захвалнице патријарху због писма које је послао, помиње се и брдо Сион у цитату *Песме Степеница* (Пс. 132).²⁷

Антички географски појмови везују се за народе (Лакедемонци, због сажетости изражавања – *ep.* 42 и 60, и Лидијци *ep.* 17 и 51) и имају стандардну пословичну функцију у тексту, какву су имали и у хеленској књижевности. Поред тога, услед игре речима, у писму 38 створен је измишљени Мавроподов топоним. Уочи избора за митрополита, као последица потенцијалне *амбиције*, претпостављена је слика пада какав је дожео Икар. Зарад илустративне дескрипције, направљена је паралела између *Икаровог мора* и измишљеног *Јовановог мора*, које би било резултат Мавроподовог необузданог узлета. На

²⁵ И поред свих ограда и граница, повремено природа текста може потпуно да завара. Вредно је напоменути, илустративно, истраживање које је Питер Браун спровео на терену како би упоредио необично сликовит опис простора у Сикеону, забележеног у житију Теодора из Сикеона из седмог века, и реалног простора на коме би манастир могао да се налази. Дескриптивност спољашњег света, испоставило се, сасвим је производ уметничког израза, и има сврху да покаже успињање аскете на духовној лествици, а никакве додире са географијом Сикеона. Brown, Peter, *Chorotope: Theodor of Sykeon and his sacred landscape*, in: *Hierotopy. Creation of Sacred Spaces in Byzantium and Medieval Russia* (ed. Lidov, Alexei), Moscow 2006, 117–125.

²⁶ Постоје различите варијанте забележене у Новом завету за ова два места. Витанија (и у неким варијантама Витабара) место је на коме је, пред тајну вечеру, Јуда издао Христа (Марко 14:3), односно отишао *првосвештеницима да га изда* (14:10). *Свето писмо*, прев. Даничић, Ђуро, Београд 1993.

²⁷ *ep.* 66

крају, у метафори за плодност, али недовољно јасно чију – лексичку плодност адресата или плодност дарова треће особе (можда цара?), поменут је египатски Нил (*ep.* 33).²⁸

Све ове географске, топографске и етнографске одреднице Мавропод је уврстио у превасходно литерарне сврхе (најчешће метафорично). Оне не говоре о простору на коме се било аутор било адресат налазе, нити су се налазили. Чињеница да нам не откривају локацију било кога од кореспондената, вероватно јесте разлог што су се уопште нашли у овој ригидно деконкретизованој колекцији. Када су у питању конкретни географски подаци, читалац који не би имао увид у епиграме и говоре, не би знао ни оквирно у коју је митрополију аутор текста послат. У контексту његове евентуалне намере да се писма читају због сопственог облика и лепоте, па уз то буду користан параметар свим будућим ђацима, сасвим је оправдано претпоставити да се имена места, ни људи не појављују у корпусу.²⁹

Као што су имена четири адресата ипак нашла свој пут у збирку анонимних прималаца писама, тако се и у неколико случајева Мавропод не труди да сакрије тренутна пребивалишта својих кореспондената. О личним местима боравка, међутим, јасно нам говори само у једном случају – писму 43 – када саопштава да ће ускоро напустити Царицу градова. Доста информација добијамо о његовом окружењу у писму патријарху (*ep.* 64), али не и име његове митрополије. Слична литерарна специфичност у односу према топографији уочена је и у корпусу писама Теофилакта Охридског, који свој егзил у Бугарску „лечи“ тиме

²⁸ У Пселовом писму *митрополиту Евхаите* приређивач и преводилац писама проналази одговор за ово писмо. Karpozilos, A., *The letters of Ioannes Mauropos...*, pp. 227–228. Такво тумачење преузима Фредерик Лаурицен и иде корак даље, тврдећи да је Псел писмо показао пријатељу и савременику Кристоферу Митиленском, који је то искористио да напише шаљиву песму о Мавроподу који од цара тражи дарове. Корен аргументације је да се *златоносни Нил* односи на цара Константина IX, јер се у песми Кристофера Митиленског, посвећеној овом цару, јавља епитет χρυσοφόρος (иначе веома познат и коришћен у византијској књижевности), а услед недостатка Нила у песми, редови из Мавроподовог писма повезују се са реком Пактол. Стога, сматра Лаурицен, особа која прижељкује царево дарове, треба да се тумачи као личност евхаитског митрополита. Lauritzen, Frederick, “Christopher of Mytilene’s parody of the Naughty Mauropos”, *Byzantinische Zeitschrift*, 100/1, 2007, pp. 125–132, 129. Осим што је приписивање адресата Михаилу Пселу спорно (Kazhdan, Alexander, “Some problems in the biography of John Mauropos”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 43, 1993, pp. 87–113, 104 (у даљем тексту Kazhdan, A., “Some problems I...”), и што је потенцијални увид овог песника у Пселову епистографску збирку, искључујући суд о спорном случају пародије, сасвим непроверив, сматрамо да је свест о публици могла бити контрааргумент – ако су је циркулација све писане речи толико флуентна и транспарентна, а Мавропод на основу свог писма био исмеван, делује мало вероватно да би управо то писмо изабрао у збирци по којој је желео да буде запамћен.

²⁹ Слично тумачење налази се и у уводном коментару писама Karpozilos, A., *The letters of Ioannes Mauropos...*, p. 29.

што избегава да је помиње у својим записима.³⁰ Овакав избор вокабулара говори у прилог тези да је Мавропод свој одлазак у Евхаиту сматрао за егзил.³¹ Дакле, кад се саберу све топографске и етнографске одреднице Јована Мавропода, које нису цитати и метафоре, већ сугестија о простору са кога неко долази, на које иде, или на коме јесте, можемо уочити укупно 11 термина – четири подразумевају Пафлагонију, три се односе на Букелариј, Миријандене и Клаудиопољ (за које све аутор објашњава да се могу поистоветити са Пафлагонијом и подразумева тај простор), и четири подразумевају Цариград.³² Када све ове одреднице распоредимо у писма којима припадају, добијамо четири писма у којима се појављује Пафлагонија³³ и четири са поменом престонице (*Ep.* 43, 63, 65, 69).

Конкретне географске одреднице које откривају локацију аутора или адресата	Конкретне географске одреднице које нису у вези са локацијом кореспондената	Етноними који сугеришу локацију аутора или адресата	Етноними који не сугеришу локацију аутора нити адресата (атрибутивна или компаративна употреба)
Пафлагонија (6:18)	Витанија (18:105, 106,107)	Пафлагонци (9:12,13,15) (11:14) (75:11)	Атињани (17:121, 18:11)
Букеларион (6:19)	Витабара (18:105)	Маријандени (9:12)	Лидијци (17:117, 51:1)
Клаудиопољ (6:37)	Јордан (18:105,107)		Италијан (28:6)
Цариград (43:14, 63:14, 65:2, 69:4)	Јерусалим (18:108,113)		Ромеји (28:29)
	Емаус (18:113)		Лакедемонјани (42:1, 60:2)
	Египатски Нил (33:4)		Хелени (52:2)
	Икарово море (38:24)		Тебанци (60:2)
	Сион (66:7)		Макабејци* (17:23,46,50,21)

³⁰ Mullett, M., *Theophylact of Ochrid...*, p. 274.

³¹ Став о части и поносу које је Мавропод доживљавао због свог наименовања изнесен у: Kazhdan, A., "Some problems I...", pp. 105–106.

³² *Ep.* 6, 9, 11, 43, 63, 65, 69, 75.

³³ Прецизније: *Ep.* 6 (Пафлагонија, Букелариј и Клаудиопољ), 9 (Пафлагонци и Миријандени), 11 (Пафлагонци) и 75 (Пафлагонци).

Пафлагонија

Првој целини која се може издвојити у Мавроподовом епистографском корпусу обједињујући елемент је његово порекло³⁴ и мотив Пафлагоније. У писму 4, које је сасвим формално, кратко посредничко писмо, аутор се за услугу коју тражи позива на своје порекло и заједничко патриотско осећање између њега и кореспондента. Наредна два из ове целине (*ep. 6, ep. 9*) упућена су државном службенику у Пафлагонији, а писма 10 и 11 послата су *параталаситу* и судији с циљем одбране неке групе Пафлагонаца која је оптужена за крађу. Збирка епиграма се такође на изванредан начин отвара једним *пафлагонским циклусом*, само се у том случају он односи на целину стваралаштва насталог за Георгија Пафлагонца.³⁵ Дакле, према ауторској унутрашњој, аутобиографској хронологији, изабрали смо да ову целину назовемо *пафлагонски циклус*, јер претпостављамо да репрезентује (ако и не одговара фактички) времену његовог ангажмана за време династије Пафлагонаца.

Након прве декаде писама, Пафлагонија „нестаје“ из колекције све до краја, до писма о некаквом Мавроподовом наследнику.³⁶ У њему се митрополит обраћа пријатељу за кога је чуо да је прошао туда (кроз Евхаиту?), а није му се јавио. Тај пријатељ га је заменио на његовом месту, и он се нада да ће Пафлагонци бити срећни с њим, јер су га изабрали радије него Мавропода. Ако се писмо односи на митрополитски трон, не чини се вероватно да би неко ко је рукоположен (или ће то ускоро бити) за такву позицију једноставно прошао туда не задржавши се. С друге стране, на каквом је месту онда он то наследио творца овог писма?³⁷ Како би се ипак дошло корак ближе одговору, значајне би могле бити информације о томе где се званично налазила Евхаита (односно којој је

³⁴О породици и пореклу Јовановом не знамо готово ништа. Надимак Мавропод забележен једино на листу *Vat. Gr. 676*, дописан туђом руком. Занимљиво је што се управо у време када истицање презимена постаје популарна ствар и важан метод дистинкције у друштву (Haldon, J., “Social élites, wealth...”, p. 183.), Мавропод од тога одступа, па се чак и директно ограђује у уводу свог корпуса, након представљања као Јован, *свакако без додатних имена (Iohannis Euchaitorum metropolitae, str. V.)*. Други аутори ове литерарне епохе најчешће су носили презимена на основу географског порекла – Михајло Аталијат, Христофор Митиленски и понегде се за Јована Скилицу налазило име Јован Тракесијски (*Jean Skylitzès, Empereurs de Constantinople*, trans. et eds. Flusin, Bernard; Cheynet, Jean-Claude, Paris 2003, III. За Мавропода ни на једном рукопису није забележено било шта слично.

³⁵Од *epg.* 2 до 26. Bernard, F., *Writing and reading Byzantine...*, p. 138.

³⁶*ep.* 75.

³⁷Аргументе у прилог наследнику митрополије даје Karpozilos, Apostolos, *The letters of Ioannes Mauropous*, 255–256, а против Kazhdan, Alexander, “Some problems in the biography of John Mauropous II”, *Byzantion* LXV/fasc.2, 1995, pp. 362–387, 109 (У даљем тексту Kazhdan, A., “Some problems II...”). Претпоставља се да је Мавропод поседовао имања у Пафлагонији, а можда и манастир (Karpozilos, A., *The letters of Ioannes Mauropous...*, pp. 25–27). Ако је то тачно, могло би бити место на коме га је анонимни наследник одменио.

теми и земљи припадала) и шта је Мавропод све подразумевао под термином Пафлагонија и Пафлагонци. На основу остављеног корпуса, видимо да је та географска и етнографска одредница веома широка и не одговара техничким границама.

Промене тематских јединица у једанаестом веку су велике, стога освртање на читав век старији спис Константина Порфиrogenита лако може дати погрешне резултате. Евхаита се помиње као центар Понтске (односно Хеленопонтске) теме,³⁸ али се често приписује и Пафлагонији и теми Арменијака. Како је тема Арменијака била велика, Понт је лако могао бити мања јединица у њеном оквиру.³⁹ Технички, немамо податке да је тада припадао Пафлагонији. Да ли би широко и флексибилно схваћен простор као што је Пафлагонија описана у првим писмима онда био примењив и на митрополију и његову паству? Писмо локалном пафлагонском чиновнику (*Ep.* 9) сугерише нам да се та земља разумевала другачије и шире од формалне тематске јединице. Честитајући пријатељу на новом положају коју је добио службом над Маријанденима, Мавропод га доживљава као *хегемона* овог народа и Пафлагонаца. Било какав трансфер између њих одликује се као померање са *наше сопствене земље на још једну нашу земљу*.⁴⁰ Народ, *ἔθνος*, Пафлагонаца, према његовим речима, много је шири појам и обухвата обе провинције.

Ако Евхаита заиста јесте била центар Понта, питање је колико би онда паства, која је подразумевала тај северни простор, по много чему специфичан, одговарала ономе што је Мавропод сврставао под Пафлагонце.⁴¹ Као митрополита, његове функције подразумевале су различите техничке и „овоземалске“ послове (почевши од финансијских брига, до судских надлежности, регулисања нижег свештенства...).⁴² Стога не само што можемо лакше да разумемо муке једног интелектуалца у таквим околностима него и отпор који је могао имати

³⁸ Karpozilos, A., *The letters of Ioannes Mauropous...*, p. 21. Теренска истраживања на овој локацији спроведена су у оквиру Авкат пројекта (на простору Авката, односно некадашње Евхаите) и вести о његовом напретку, те годишњи извештаји доступни су на званичном сајту www.princeton.edu/avkat/avkat_introduction (приступљено 17. 9. 2015.)

³⁹ Још већу збрку уноси град Евханеја у близини Евхаите, која, поред тога што је сличног имена, има исто име свеца заштитника – Теодора, и такође је била станица ходочасника. Лако се онда може десити да је у различитим документима и текстовима било замене ова два града. Foss, Clive, „Pilgrimage in Medieval Asia Minor”, *Dumbarton Oax Papers*, 56, 2003, pp. 129–151, 131.

⁴⁰ *ep.* 9

⁴¹ Ако су се његове ингеренције као митрополита у Понтској теми односиле на веома незгодан народ који је насељавао ову провинцију, и над којим је, услед географских непогодности, услед изражене самовољности и локализма, било тешко успоставити чвршћу контролу, онда се много лакше могу разумети његови сукоби с паством. Bryer, Anthony, “Greeks and Türkmens: the Pontic expedition”, *Dumbarton Oax Papers*, 29, 1975, pp. 113–148, 116–117.

⁴² Angold, Michael, Whitby, Michael, “The church: Structures and administration”, in: *The Oxford handbook in Byzantine studies*, eds. Jeffreys, Elizabeth; Haldon, John; Cormac, Robin, New York 2008, pp. 571–583, 573.

према становништву и које је оно могло имати према њему. Псел у једном од писама чак потврђује проблематичан однос митрополита и житеља Евхаите.⁴³ Узимајући у обзир све ове податке, можемо претпоставити да у Мавроподовој анализи митрополитско средиште није могло да се подведе у оквире његове отаџбине.⁴⁴

До краја корпуса све више бледи оно шта јесте могло имати значење *отаџбине*. Неспорно, на почетку је то Пафлагонија. Међутим, с обзиром на избор писама која се везују за Цариград и велику блискост с пријатељима у њему (*ep.* 61), Мавропове слободе која му је најдражи посед (*ep.* 10), и преданости науци (*ep.* 23, 27, 17, 18, 37, 38.), уочавамо одређену промену. Приликом истраживања перцепције путовања у Византији, К. Галатариоту је као правилност издвојила жал за отаџбином и потребу за повратком у престоницу када је у питању учена елита у позном XI и током XII века.⁴⁵ У том контексту, онда можемо замислити изузетно дубок однос припадности и идентификације са Царицом градова, у коју се Мавропод уклопио ушавши у кругове елите и поставши, као и Псел, интегрални део тог социјалног круга.⁴⁶

Епиграм 47 посвећен је породичној кући у Цариграду.⁴⁷ Означен је као врло личан, и обраћање кући је директно, попут дијалога. Можда нас може нешто ближе довести до разумевања митрополитове отаџбине. Персонификована, кућа је имала улогу Мавропове мајке и хранитеља (τροφός 47), која га је одгајила од одојчета (βρέφος) и за њу је искоришћен облик у женском роду (οικία).⁴⁸ Та кућа, у Цариграду, највреднија је ствар коју је наследио од оца и рода: ὡς κτήμα τερπνόν, ὡς πατρώαν, ὡς ἐκ γένους δῶρόν τε καὶ κληῖρον μόνην. Слични мотиви као у овом епиграму појављују се и у последњем писму у коме се Мавропод обраћа пријатељу кога доживљава као да су у крвном сродству – он га је примио у кућу као госта (ἐξένισθεν од ξενίζω, појављује се само у овом писму *ep.* 77.7) и стога, његову кућу и децу доживљава као своју. У епиграму је искоришћен исти мотив прихватања и збрињавања странаца под Мавроповим кровом. Ако прихватимо тезу, постављену због концепције песме 47 и њене хомерске терминологије, о интелектуалној и духовној Одисеји⁴⁹ испричаној овим

⁴³ Karpozilos, A., *The letters of Ioannes Mauropous...*, pp. 255–256.

⁴⁴ За Псела то не мора бити случај, с обзиром да је за свог учитеља написао како је претрпео велику срамоту јер је *приморан на егзил и то у својој отаџбини*. (Karpozilos, A., *The letters of Ioannes Mauropous...*, p. 18).

⁴⁵ Galatariotou, Catia, “Travel and perception in Byzantium”, *Dumbarton Oaks Papers*, 47, 1993, pp. 221–241. 225. (у даљем тексту: Galatariotou, C., “Travel and perception...”)

⁴⁶ Papaioannou, S., *Letter-writing...*, p. 191.

⁴⁷ *Iohannis Euchaitorum metropolitae*, epigr. 47.

⁴⁸ Уместо у својој мушкој варијанти οίκος. Livanos, Christopher, “Exile and return in John Mauropous, poem 47”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, 32, 2008, pp. 38–49, 40. (у даљем тексту Livanos, C., “Exile and return...”)

⁴⁹ Livanos, C., “Exile and return...”, p. 33.

епиграмом, онда писмо 77 комплетира циклус, и у једној другој кући *странац* завршава своје путовање.

Путовање (*промене*)

Писма, и многа друга дела Михаила Псела, прва су после позноантичких *ауторитета* почела да се умножавају и користе као параметар за добар стил.⁵⁰ Када је његов учитељ у питању, не знамо колико је тај пажљиво сређени корпус имао утицаја на генерације које су следиле. У његовој збирци препознати су различити епистографски топоси, али комбинација тих општих места и прихваћених тема коју он користи може се препознати и код нешто млађих аутора.⁵¹ Ипак, већина епизода добро је препознатљива византијским читаоцима: болест како духовна тако и телесна приликом сваког одвајања од Цариграда, патња због даљине за пријатељима, нада у повратак и а њеним гашењем, физичко одумирање.

Духовно путовање свакако је процес кроз који Мавропод пролази у низу од 34 писма, када указује на зла која се око њега скупљају и када у наредном низу на различите начине разматра различите духовне и животне вредности (*ep.* 37, 38, 40), да би у 43. писму најавио одлазак из Цариграда, који означава и почетак путовања. Није нам познато у којим је тачно околностима отишао у Евхаиту, нити да ли је тамо отишао директно. Познато нам је да, свакако, у освит педесетих година једанаестог века на двору Константина Мономаха јесте дошло до размимоилажења са царем и његовим кругом блиских сарадника – учењака. Уз то, претпоставља се, на основу појединих Пселових писама и због значајног размака који постоји у Мавроподовим писмима, између одласка из Цариграда и писма патријарху (непосредно после доласка у Евхаиту) да су била два одласка у Евхаиту – један краћи, после кога је примљен назад на двор код цара, а затим, пошто је и његов утицајни пријатељ и царев саветник такође пао у немилост, и други, коначни одлазак.⁵² Аргумент о размаку између писама не делује превише стабилно сам за себе, јер, поред тога што не треба подразумевати нужни хронолошки след (писмо о одласку је могло бити убачено раније ефекта ради да би се боље доживела тежина лутања и духовног путовања), немамо никакве информације о томе колико је времена могло проћи између писама – месец дана или која година.

⁵⁰ Papaioannou, S., "Fragile literature...", p. 301.

⁵¹ Григорије Антиохијски у својим писмима, пре него што се упусти у путовање, у неколико писама га наговештава изразима туге и очаја – читалац очекује тешку промену да би тек касније сазнао шта је у питању. Сличне методе користи и Мавропод. Galatariotou, C., "Travel and perception...", p. 235.

⁵² Karpozilos, A., *The letters of Ioannes Mauropous...*, p. 24.

Три су главна извора, поред Мавроподове збирке, за изградњу његовог итинерара: 1) Пселов енкомиј; 2) Мавроподови епиграми (пре свега епиграм 48); 3) одељак из Пселове *Хронографије*.

Ако следимо информације из *Хронографије*, у којој Псел отворено каже да није имао учитеља, и његовог учитеља пронађемо међу два најближа сарадника и пријатеља са којима се, у договору, заједно повукао са двора, то поред све неодређености, још не решава проблем дуплог одласка, нити затегнутих односа који се препознају из њихове кореспонденције.⁵³ Нигде, међутим, нема помена да је тај пријатељ касније дошао назад на двор, и то баш уз Пселову помоћ, нити да је пре тог *заједничког* одласка био протериван.⁵⁴

Када су у питању епиграм и енкомиј, слика поново није сасвим јасна. У енкомијуму нема детаља о одласку. Мавропод је једноставно отишао за време цара Константина и тамо је остао много времена. Епиграм 48 допуњује претходни, на коме је путовање започето, и описује како је цар, подстакнут Христом у сну, позвао Мавропода и вратио га ту.⁵⁵ Не знамо који је цар у питању, нити да ли се то односи на митрополитовање у Евхаити. Лако може бити тематска целина са претходном песмом, која означава почетак путовања.

Остаје питање да ли је Мавропод негде ишао између Цариграда и Евхаите. Псел у енкомију помиње некакву борбу са јеретицима коју не можемо ни хронолошки ни географски да сместимо, ни потешкоће у бризи о пастви.⁵⁶ То се могло односити на проблеме уочи битке код Манцикерта 1071. године, али је неизвесно колико дуго пре битке. Проблем са јереси такође се може довести у везу са поновним искрсавањем монофизитизма након што је велики део Јерменије придодат царству, па је становништво било тешко интегрисати.⁵⁷ Мавроподова *борба* са јеретицима нити је морала подразумевати путовање, нити се нужно односила на ове проблеме, али, како то не можемо у потпуности искључити, турбулентност догађаја у Малој Азији средином једанаестог века отвара нам могућност за интерпретацију података из енкомија у контексту „шире слике“.

Ако се окренемо само писмима, она нам дају неколико информација. Најдиректнија је у Мавроподовом опису путовања, забележеном у писму 64, написаном после доласка у Евхаиту. На том месту аутор нам саопштава да је

⁵³ *Michele Psello Imperatori di Bizanzio (Cronografia) I-II*, ed. Impellizzeri Salvatore, Venezia-Verona 1984, pp. 192–195.

⁵⁴ Kazhdan, A., “Some problems I...”, pp. 87–88 такође не сматра да се овај пасус може повезати са Мавроподовим одласком у Евхаиту. Он, насупрот томе, заступа тезу према којој се одлазак десио касних шездесетих година једанаестог века.

⁵⁵ А. Каждан сматра да нема говора о митрополијату да би се то разумело као враћање са те дужности Kazhdan, A., “Some problems II...”, p. 379.

⁵⁶ Μεσαιωνική βιβλιοθήκη V (ed. Σάθας, Κωνσταντίνος), Αθήνησιν-Παρίσιος 1876, ep. 80.

⁵⁷ Charanis, Peter, “Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor”, *Dumbarton Oaks Papers*, 29, 1975, pp. 1–20, 19.

после шест месеци таласа успео да се придигне и, после двомесечног путовања, стигао ту. Толико времена, чак и кад би се прихватиле буре и немири на које је наишао, не одговара дужини потребној да се пређе релација Цариград–Евхаита. У ранијем писму Мавропод најављује да ће напустити Град и да ће се прихватити животне промене (*ep.* 43). Заправо, оно што је јасно јесте да *оставља* Царичин град адресару, али не и колико се физички удаљава од њега.⁵⁸ Можемо претпоставити и да се овом приликом, услед разних трвења на двору и опасности од цареве реакције, Мавропод могао склонити и у манастир – знамо да је у неком тренутку живота био монах при манастиру Св. Јована Крститеља у Петри (у предграђу Цариграда).⁵⁹ Писмо би, стога, подразумевало да оставља Цариград (двор и каријеру) пријатељу коме пише.

Изаберемо ли да пратимо топос *болести* приликом путовања, као уобичајено стилско средство разних *одипорикона*,⁶⁰ и Мавроподову сугестију пријатељу коме жели брз повратак кући, да *промена* чини човека болесним не само духовно већ и физички (*ep.* 49.20-23), онда Одисеја постаје стварна и може се везати за групу од *ep.* 43 до *ep.* 66. Касније се песимизам и стање полусмрти одржава, али без конкретних упућивања на болест као такву.

У зависности од тога како интерпретирамо све ове елементе, целина од једанаест издвојених писама (43 када оставља Царицу градова до 54, када долази на неку другу земљу) може се везати за боравак у манастиру. То је могло бити Мавроподово место повлачења (и *промена* живота), услед заоштравања ситуације на двору. То је могао такође бити један вид егзила – из политичког живота – као што је био у случају Михаила Псела, Јована Ксифилина и Константина Лихуда. Након тога свакако је уследио пут у Евхаиту.

Центар и периферија

Да бисмо најбоље скицирали однос између Цариграда и провинције који је Мавропод као византијски интелектуалац имао, можемо посложити један наспрам другог два стиха из његова два епиграма писана за цара – један се односи на њихов први сусрет на двору, који је Мавропода *од сељака учинио грађанином*, а други приликом царевог даривања Евхаите хрисовуљом – своју митрополију бира да назове *Градом мученика*.⁶¹

⁵⁸ γὰρ ἀπολείπω σοι τὴν σὴν βασιλῆα – се разумети само као објекат, који не подразумева кретање, одлажење.

⁵⁹ Karpozilos, A., *The letters of Ioannes Mauropos...*, p. 203. Такође, промена о којој се у писму говори може се односити на монаштво.

⁶⁰ Galatariotou, C., “Travel and perception...”, p. 229.

⁶¹ Kazhdan, A., “Some problems II...”, p. 368. Иако је Град мученика био сасвим легитимно коришћени термин, избор баш овог епитета чини се сасвим прикладним општем расположењу у

Друштвени круг људи из ког је потицао и Мавропод неговао је одбојан и надмен став према провинцији (односно, свему ван Полиса). Сви други народи, па чак и Ромеји који су нису имали цариградско порекло били су *странци* и према њима се престоница односила негативно.⁶² Због тога и због цариградске реторике омнипотенције (која није увек била у складу са реалношћу) много је теже реконструисати живот провинције. Стога су далеко кориснији Мавроподови говори које је написао приликом боравка у својој митрополији, а они су, како је примећено, знатно другачији од описа послатог патријарху.⁶³ Говори више одговарају стварном стању, и реалној популарности култа Св. Теодора, заштитника града, који је био једно од посећенијих места приликом ходочашћа. Чак и уочи провале Турака у Малу Азију, број ходочасника је био прилично велики, а мрежа епископија на том простору доста густа.⁶⁴ Супротно таквој живости града, у писмима 64, 65 и 66, тај простор се описује као ненасељен, запуштен, далеко од света и заборављен од Светог Духа. Евхаити недостаје дрва, нема никаквог хлада нити квалитетног вина, уља и рибе.⁶⁵ Овакви негативни атрибути налазе се и у опису Клаудиопоља (*Ер.* 6), још једног места византијске периферије. Насупрот томе читалац може да пронађе директно супротне, похвалне дескрипције Цариграда. Ту је циркулација гласина и вести означена као ширење информација по *насељеном свету*.⁶⁶ Када Мавропод престаје да буде део тог света, сва писма се свде на подсећање на пријатељство и празне поздраве из даљине.

С друге стране, налази се Царица градова, за коју се везују сва дешавања и у којој је Мавроподов дом (његова кућа и школа). У последњим писмима, за које претпостављамо да су написана после повратка у престоницу, поново се као важан јавља мотив школе и ђака (*ер.* 74). Јасно се тиме раздваја *писмен* и *неписмен* свет, против ког се Мавропод иначе борио и за који је имао врло мало поштовања. У епиграму 45 то је нешто јасније изражено него у писмима

писмима. Такође, од силних литерарних „надимака“ Константинопоља, сваки аутор може изабрати онај који му највише одговара. Bryer, Anthony, “The treatment of Byzantine place-names”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, 9, 1984/5, pp. 209–214, 211. Код Мавропода је то Царица градова.

⁶² Ahrweiler, Helen, “Byzantine concept of foreigner”, in: *Studies of the internal diaspora of the Byzantine empire*, eds. Laiou, Angeliki; Ahrweiler, Helen, Washington 1998, pp. 1–17.

⁶³ Kazhdan, A., “Some problems I...”, pp. 105. Разлика у ова два описа, сматра А. Каждан доказ је за Мавроподов позитиван став према својој функцији и пастви. Ипак, писма нису била изговорана јавно пред народом Евхаите, док говори писани за празнике јесу. То може бити један од разлога такве диспропорције.

⁶⁴ Foss, Clive, „Pilgrimage in Medieval Asia Minor”, *Dumbarton Oax Papers*, 56, 2003, pp. 129–151, 130. У свом опису ходочашћа и Лазар Галесијски и Георгије Хагиорит (1059) помињу као станицу Евхаиту.

⁶⁵ Мотив лоше хране, а посебно недостатка вина и рибе, уобичајени је топос свих носталгичних путника. Galatariotou, C., “Travel and perception...”, p. 227.

⁶⁶ *ер.* 45.

– учитељ моли за заштиту лавре од неписмених.⁶⁷ Жалећи за својим домом и ламентујући над даљином и одвојеношћу од Града, за који је претходно сам везао немире, зла, издаје и политику – све ствари којима нема места у његовом мирном и *аскетском* животу – Мавропод испољава једну свесну или несвесну контрадикторност, чинећи од престоничких дешавања и обиља центар његових жеља.

Духовна Одисеја

Анализом Мавроповоде поезије постављена је теза о *интелектуалној Одисеји*⁶⁸ и апологетско-моралном стандарду који своју „икономију“ проналази у елементу спознаје. Епиграми 92 и 93 препознати су као делић слагалице додат да би аутор, који је доживео духовно просветљење, прихватио своју судбину и указао на грешке будућим генерацијама (89, 90).⁶⁹ При крају корпуса писама (нарочито у последњих десет) осећа се Мавропово прихватање судбине и, сходно томе, поздрављање с пријатељима пред смрт и давање последњих савета.

Аргументи за уочавање *духовне Одисеје* кроз читав корпус, а не само у његовом последњем делу, могу се наћи у ситним „непоследностима“ појединих писама и распореду ставова о мирном животу у целини. У писму које је 21. по реду, супротно очекивањима која имамо о мирном и повученом човеку, Мавропод слави врло земаљске ствари, чак одликује себе као неког с ногама чврсто на земљи (уместо у облацима попут умишљеног пријатеља) и неког ко је још *непросветљен*, у потрази за самоспознајом.⁷⁰ Писма која следе овом отворено прокламованом почетку путовања ка разумевању сопствене душе, тичу се школе, науке, *висина мудрости* (*ep.* 23), *ђака* (*ep.* 24), борбе са црквеном *тиранијом* (*ep.* 25) и кулминирају обраћањем цару (*ep.* 26). Откривајући себе, Мавропод слави своју слободну природу која се не да спутати силом (*ep.* 27). Прошавши кроз буру путовања и невоља, пред просветљење у последњим текстовима, у писму 53 овај *Одисеј* чини се да прихвата своју судбину, разумевши чуда и речи љубави ако су оне заиста *искрена визија*, а не само сан, и преноси ове значајне речи странцу с којим иначе није имао контакта. Наредно писмо враћа тон бо-

⁶⁷ *Iohannis Euchaitorum metropolitae*, epg. 45.

⁶⁸ Livanos, C., “Exile and return...”, p. 39.

⁶⁹ Bernard, F., *Writing and reading Byzantine...*, p. 145.

⁷⁰ Bernard, Floris, “The ethics of autorship: some tensions in the 11th century”, in: *The autor in middle byzantine literature; modes, functions, identities*, ed. Pizzone, Aglae, Boston-Berlin 2014, pp. 41–61, 59. Мавропод, следећи модел свог великог идејног и духовног литерарног учитеља Григорија Назијанског, прихвата писање као вид спознаје сопствене душе.

лести и жалби. Просветљење јесте наговештено, али није контемплирано. За потпуно разумевање потребан је елемент пустиње.⁷¹

Своју пустињу Мавропод гради у Евхаити. Пракса стварања пустиње, места одсеченог од света, погодног за контемплацију, често је практикована у византијској (најпре хагиографској) књижевности. Било би можда претерано тврдити да је митрополит Евхаите себе доживљавао као свеца, али одређени елемент мучеништва и аскезе јесте желео да прикаже. Резултат тога је опис простора у писму патријарху као ненасељеног и далеког (*ep.* 64 место погодно за контемплацију, удаљено од насељених центара која доносе искушења),⁷² које тера аскету на испољавање разних сумњи и страхова (за шта су писма која непосредно претходе и непосредно следе погодан пример). Митрополија је означена као дивљина, неплодно тле и место које оскудева у храни.⁷³ У православној теолошкој литератури јављају се различите врсте пустиња (спољашње и унутрашње), и не мора свака имати идеалне услове.⁷⁴ Мавроподова пустиња их има врло велики број.

Крај ове духовне и телесне *Одисеје*, после 77 писама, приказује Одисеја који се, колико знамо, вратио на Итаку и дошао у кућу. Али, нажалост, то није његова кућа знања, она која му је била друга мајка и која га је одгајила, већ *θεοφύλακτου πάσης οικίας* у којој је примљен као *странац*. Хомерски речник у песми о одласку из цариградске куће подразумевао је термине за странце, дојиљу и блискост, а термин за кућу (као цркву) везан је за хришћанство.⁷⁵ Да ли ће се ова епопеја доживети као трагедија или као чудесна судбина храброг мученика, у потпуности је на читаоцу. У претпоследњем писму Мавропод изражава жељу да буде упамћен по добру, као учитељ, *што се чини природно*.⁷⁶ С друге стране, сав труд око грађења моралног оквира своје апологије и покајања услед спознања, поставља причу у другачији дискурс. Не опредељујући се у корист било које од те две опције, можда би најприкладније било позвати се на

⁷¹ Христ се ради контемплације повукао у пустињу на 40 дана. О симболици броја 40 у контексту песме о Кући (епиграм 47) и Мавроподовог упуштања у путовање – Livanos, С., “Exile and return...”, p. 48. Иконографија бура, те најава *остављања града* у писмима такође се налазе у четвртој декади.

⁷² Brown, Piter, “Chorotope: Theodor of Sykeon and his sacred landscape”, in: *Hierotopy. Creation of Sacred Spaces in Byzantium and Medieval Russia*, ed. Lidov, Alexei, Moscow 2006, pp. 117–125, 122.

⁷³ Rapp, Claudia, “Desert, city, and countryside in the early christian imagination”, in: *Egyptian hagiography and the medieval west*, eds. Dijkstra, Jitse; van Dijk, Mathilde, Leiden 2006, pp. 93–112, 112–112.

⁷⁴ Ibid, 107.

⁷⁵ Livanos, С., “Exile and return...”, p. 39–40.

⁷⁶ *ep.* 76

речи Михаила Псела и решити проблем компромисом: Јован Мавропод, *Хелен Евхаите*.⁷⁷

Иако писма вероватно нису (макар у потпуности) плод фикције, треба их читати као књижевна дела, а нарочито као целину. Оно што сазнајемо о Мавроподовом свету из његових писама подељено је, превасходно, на два нивоа – интелектуални свет престонице и духовни свет пустиње. Они се преплићу по средини корпуса и њихов *агон* централни је део збирке.

Простор као чинилац литерарне репрезентације

Уместо закључка, можда би било прикладно указати на то колико је Мавроподова промена простора (одлазак из Цариграда пре свега), утицао на структуру колекције писама. Социјални статус, образовање и каријере адресата и Мавроподових пријатеља врло су различите пре 44. писма и одласка у Евхаиту. Међу њима има ђака и његових младих сарадника и слугу (*ep.* 2, 8, 12, 17, 18, 23, 24, 25, 39), државних службеника (*ep.* 4, 6, 7, 9, 10, 14, 41, 42), судија (*ep.* 11, 28, 29, 30, 31, 32, 39) и еклезијастика различитог ранга (*ep.* 3, 21, 35, 38). Од неких је у позицији да тражи услуге на основу свог личног ауторитета (*ep.* 35), док се другде позива на породичне везе (*ep.* 4), пријатељство (*ep.* 25) или статус професора (*ep.* 24). У аргументима, које даје за испуњавање услуге и прихватање посредништва, врло се јасно види како се с његовим напретком у каријери формира његов статус у друштву. Обраћање у писмима такође се мења, али није сасвим јасно у сваком појединачном случају који је формални ниво обраћања подразумеван за који ранг адресата.⁷⁸ Такође, врло је индикативно то што се посредничка писма⁷⁹ (осим једног нејасног изузетка који делује као да може бити заправо метафора за Мавроподову ситуацију)⁸⁰ у потпуности губе након одласка из Цариграда.

Након одласка у Евхаиту, мотив Мавроподовог сиромаштва постаје најзаступљенији у писмима. У једном случају аутор чак шаље једно писмо намењено за неколико пријатеља уместо појединачних посланица свакоме од њих, а

⁷⁷ Kazhdan, A., "Some problems I...", p. 92.

⁷⁸ Менандар Ретор упозорава да је дељење савета погодно само онда када је онај коме се саветодавац обраћа нижег статуса од њега *Menander Rhetor*, eds. And trans. Russell, Donald, Andrew; Wilson, Nigel, Guy, Oxford 1981, p. 127. У кореспонденцији анонимног учитеља из X века (Browning, Robert, „The correspondence of a tenth-century Byzantine scholar“, *Byzantion*, XXIV, Brussels 1954, pp. 397–452) такође наилазимо на коментар о статусу пошто аутор сам указује на то да је његов кореспондент истог социјалног положаја као и он, па је онда врло прикладно да показује радост отворено.

⁷⁹ Писма написана у нечију корист – као препорука за штићеника, ученика или пријатеља, као гаранција или као молба за помоћ трећем лицу у писму.

⁸⁰ *Ep.* 55

то објашњава бедом која га приморава на строге мере рестрикције.⁸¹ Мало је вероватно да је један епископ или митрополит заиста био толико сиромашан. Широко разгранату државну администрацију било је тешко контролисати ван престонице и тамошње локално свештенство играло је кључну улогу у животу дијецезе, а и у располагању њеним финансијама.⁸² Митрополит је имао већи број подређених епископа с којима је био у сагласју⁸³ иако се такав утисак не стиче из Мавропове збирке. У његовом домену био је велики део судских спорова будући да су брачна питања спадала под јурисдикцију цркве.⁸⁴ Међутим, једина сведочанства о учешћу у било каквим парницама налазе се у првом делу епистографске колекције. Ниједно писмо након одласка из престонице није написано као формално или пословно (осим три писма патријарху), нити се тиче проблема адресата. Мавропод апсолутно преовлађује као субјекат и објекат својих евхаитских писама. Његова активна социјална улога и демонстрација утицаја који је имао у друштву забележена је искључиво до 44. писма.⁸⁵

„Цариградски“ Мавропод је учитељ, брижни покровитељ, саветодавац, посредник, учесник у судским споровима, човек близак цару и присуствује интелектуалним окупљањима. „Евхаитски“ Мавропод представља антипод. Његова стабилност се губи, он најпре лута, затим моли за помоћ, па оптужује, да би на крају себе описивао као напуштеног и заборављеног од пријатеља чија се каријера у престоници наставља узлазном линијом. Имајући само Мавропову епистографску збирку у рукама, оно што бисмо могли закључити на основу његовог приказивања сопствене каријере и социјалне мреже вишеструко је прожето мотивом изолованости. Успостављање тврдњи о потенцијалној реалној каријери једанаестовековног интелектуалца и митрополита није могуће. Како је цео наратив колекције (континуирани или испрекидани) подређен поткрепљивању приче о неправди и изолацији, готово сви резултати овог рада сугеришу две ствари: пресудну важност Цариграда у очима једног византијског учењака и, с тим у вези, нестабилност друштвене позиције. Ако је потребно класификовати карактер колекције писама према њиховој структури, најприкладније би било дати одговор који здружује елементе аутобиографије и аутохагиографије.⁸⁶

⁸¹ *Ep.* 62.

⁸² Haldon, J., “Social élites, wealth...”, p. 190.

⁸³ Angold, Michael, “Church and society: iconoclasm and After”, in: *A social history of Byzantium*, ed. Haldon, John, Oxford 2009, pp. 233–257, 236.

⁸⁴ *Ibid.*, 241.

⁸⁵ Да епископи и митрополити нису били лишени званичне преписке и активне каријере показује нам већи број сачуваних писама овог круга људи. Најближи пример је Теофилакт Охридски, чија збирка, иако је такође невољно рукоположен, има врло широк спектар адресата и врло добро осликава значај његове позиције.

⁸⁶ Аутохагиографске тежње у византијској књижевности почињу да се јављају од једанаестог века, али су пре свега специфичне за нешто позније ауторе Kazhdan, Alexander, *An attempt at hagio-autobiography: the pseudo-life of “saint” Psellus*, REB LIII (1983), 546–558.

Граница између ових елемената налази се на истом месту у писмима на коме је и граница између Цариграда и Евхаите.

Списак извора и литературе

- Iohannis Euchaitorum metropolitae quae in codice Vaticano Graeco 676 supersunt*, eds. Bollig, Iohannes/de Lagarde, Paulus, Gottingae 1882.
- The letters of Ioannes Mauropous metropolitan of Euchaita*, ed. And trans. Karpozilos, Apostolos, Thessalonike, 1990.
- Jean Skylitzès, Empereurs de Constantinople*, trans. et eds. Flusin, Bernard/Cheyne, Jean-Claude, Paris 2003.
- Michele Psello Imperatori di Bizanzio (Cronografia) I-II*, ed. Impellizzeri Salvatore, Venezia-Verona, 1984.
- Μεσαιωνική βιβλιοθήκη V, ed. Σάθας, Κωνσταντίνος, Αθήνησιν-Παρίσιος 1876.
- Théodore Daphnopatès correspondance*, ed. et trans. Darrouzès, Jean/Westernik, G. Leendert, Paris 1978.
- Menander Rhetor*, eds. And trans. Russell, Donald, Andrew/Wilson, Nigel, Guy, Oxford, 1981,
- Свето писмо*, прев. Даничић, Ђуро, Београд, 1993.
- Agapitos, A. Panagiotis, „Literary criticism“, in: *The Oxford handbook for Byzantine studies* eds. Jeffreys, Elizabeth/Haldon, John/Cormac, Robin, New York 2008, pp. 77-86.
- Ahrweiler, Helen, „Byzantine concept of foreigner“, in: *Studies of the internal diaspora of the Byzantine empire*, eds. Laiou, Angeliki/Ahrweiler, Helen, Washington 1998, pp. 1-17.
- Angold, Michael, Whitby, Michael, „The church: Structures and administration“, in: *The Oxford handbook in Byzantine studies*, eds. Jeffreys, Elizabeth/Haldon, John/Cormac, Robin, New York, 2008, 571-583.
- Angold, Michael, *The Byzantine empire, 1025-1081, a political history*, London-New York 1997².
- Angold, Michael, „Church and society: iconoclasm and After“, in: *A social history of Byzantium* ed. Haldon, John, Oxford 2009, pp. 233–257
- Browning, Robert, „The correspondence of a tenth-century Byzantine scholar“, *Byzantion*, XXIV, Brussels 1954, pp. 397–452.
- Bianconi, Daniele, „Piccolo assaggio di abbondante fragranza. Giovanni Mauropode e il Vat. gr. 676“, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 61, 2011, pp. 89–103.
- Bernard, Floris, *Writing and reading Byzantine secular poetry 1025–1081*, Oxford 2014.
- Bernard, Floris, „The ethics of autorship: some tensions in the 11th century“, in: *The autor in middle byzantine literature; modes, functions, identities*, ed. Pizzone, Aglae, Boston-Berlin 2014, pp. 41–61.
- Bryer, Anthony, „Greeks and Türkmens: the Pontic expedition“, *Dumbarton Oax Papers* 29, 1975, pp. 113–148.

- Bryer, Anthony, „The treatment of Byzantine place-names“, *Byzantine and Modern Greek Studies*, 9, 1984/5, pp. 209–214.
- Brown, Piter, „Chorotope: Theodor of Sykeon and his sacred landscape“, in: *Hierotopy. Creation of Sacred Spaces in Byzantium and Medieval Russia*, ed. Lidov, Alexei, Moscow 2006, pp. 117–125.
- Charanis, Peter, „Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor“, *Dumbarton Oax Papers*, 29, 1975, pp. 1–20.
- Constable, Giles, „Dictators and Diplomats in the Eleventh and Twelfth Centuries: Medieval Epistolography and the Birth of Modern Bureaucracy“, *Dumbarton Oax Papers*, 46, 1992, pp. 37–46.
- Galatariotou, Catia, „Travel and perception in Byzantium“, *Dumbarton Oax Papers*, 47, 1993, pp. 221–241.
- Haldon, John, „Social élites, wealth and power“, in: *A social history of Byzantium*, ed. Haldon, John, Oxford 2009, pp. 168–212.
- Herrin, Judith, *Byzantium – the surprising life of a medieval empire*, London, 2008.
- Hussey, Joan, „The Byzantine Empire in the Eleventh Century: Some Different Interpretations“, *Transactions of the Royal Historical Society*, 32, 1950, pp. 71–85.
- Foss, Clive, „Pilgrimage in Medieval Asia Minor“, *Dumbarton Oax Papers*, 56, 2003, pp. 129–151.
- Littlewood, R. Anthony, „An ‘Icon of the soul’: the byzantine letter“, *Visible language*, X, 1976, pp. 197–226.
- Kazhdan, Alexander, „Some problems in the biography of John Mauropous“, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 43, 1993, pp. 87–113.
- Kazhdan, Alexander, „Some problems in the biography of John Mauropous II“, *Byzantion*, LXV/fasc.2, 1995, pp. 362–387.
- Kazhdan, Alexander, Epstein, Ann, *Change in Byzantine culture in the eleventh and twelfth centuries*, Berkley-Los Angeles-London 1990².
- Kazhdan, Alexander, *An attempt at hagio-autobiography: the pseudo-life of “saint” Psellus*, REB LIII, 1983, pp. 546–558.
- Lauritzen, Frederick, „Christopher of Mytilene’s parody of the Haughty Mauropous“, *BZ*, 100/1, 2007, pp. 125–132.
- Livanos, Christopher, „Exile and return in John Mauropous, poem 47“, *Byzantine and Modern Greek Studies*, 32, 2008, pp. 38–49.
- Mullett, Margaret, *Theophylact of Ochrid, Reading the Letters of a Byzantine Archbishop*, Birmingham 1997.
- Mullett, Margaret, „Epistolography“, in: *The Oxford handbook in Byzantine studies*, eds. Jeffreys, Elizabeth/Haldon, John/Cormac, Robin, New York 2008, pp. 82–89.
- Papaioannou, Stratis, „Fragile literature: Byzantine letter-collections and the case of Michael Psellos“, in: *La face cachée de la littérature byzantine. Le texte entat que message immédiat*, ed. P. Odorico, pp. 289–328.
- Papaioannou, Stratis, „Letter-writing“, in: *The Byzantine world*, ed. P. Stephenson, London-New York 2010, pp. 188–199.

- Riehle, Alexander, „Epistolography as Autobiography: Remarks on the Letter-Collections of Nikephoros Choumnos“, *ΠΑΡΕΚΒΟΛΑΙ*, 2, 2012, pp. 1-22.
- Rapp, Claudia, „Desert, city, and countryside in the early christian imagination“, in: *Egyptian hagiography and the medieval west*, eds. Dijkstra, Jitse/van Dijk, Mathilde, Leiden 2006, pp. 93–112.
- Traedgold, Warren, *A history of Byzantine state and society*, Stanford 1997.
- Verbaal, Wim, „Epistolary voices and the fiction of history“, in: *Medieval Letters: Between Fiction and Document*, eds. Høgel, Christian/Bartoli, Elisabetta, Turnhout: Brepols 2015, pp. 9-31.

Summary

MA Jovana Andelković

Geography of Suffering – the Discourse of Space in the Collection of Letters of Jovan Mavropod

Having in mind the rules of Byzantine editorial process when it comes to letter collections, and their affinity to avoid the excessive mentioning of personal or topographical names, this paper analyzes the geographical evidence which survived author's elimination, and remained in the text. The name of Mauropous' homeland appears 4 times in his epistolary corpus, and the name of his later residence – Constantinople – can also be found in 4 cases. Other topographical terms refer mostly to the Biblical space or to the quotations of ancient sayings, but never to actual location of the addressee or the author. Following this meticulousness, the paper analyses Mauropous' potential movement, his understanding (and description) of space and the way in which it shapes the arrangement of the collection. Finally, some connections have been made between the agency in the letters, the addressees and the space in which action is set. The Constantinopolitan letters have a great number of the author's active correspondence with the practical agenda while the Euchaitan letters are lacking the practical character (for example, there are no letters of recommendation in the second part of the collection). Considering once again the editorial process of this opus, a reader who follows the story of John Mauropous from the first to the last letter, is more likely to find one spiritual odyssey than an accurate record of his correspondences.

Key words: Jovan Mavropod, epistolography, space, geography, literary analysis, 11th century, center and periphery, social positioning